

ИЗВЕШТАЈ О ЕПИДЕМИЈИ ПЕГАВЦА У БАЈИНОЈ БАШТИ 1942. ГОДИНЕ

Снежана Вељковић

Секција за историју медицине Српског лекарског друштва

У Архиви Института за судску медицину Медицинског факултета у Београду нађена је фасцикла са *Извештајем о епидемији пегавца у Бајиној Башти 1942. године*. Извештај је био упућен декану Медицинског факултета, професору др Миловану Миловановићу, а потписао га је професор др Коста Тодоровић.

Прегледом доступне литературе, и медицинске и историјске, нису нађени подаци о овој епидемији. Једино је генерал-мајор, професор др Боривој Врачарић [1], у једном свом раду навео следеће:

У Србији 1941. није било жаришта пегавца, па га није било ни у партизанским јединицама које су дејствовале на њеној територији.

Главни генератор епидемијског процеса били су покрети становништва изазвани усташким терором. Реке избеглице кретале су се према западној Србији. Рачуна се да је међу 30.000 избеглица, који су прешли Дрину између Зворника и Вишеграда, било око 5.000 оболелих од пегавца.

С обзиром на то да су извештаји о пегавцу углавном везани за Први светски рат, а да је ова епидемија из Другог светског рата остала готово непозната – аутор је желео да прикаже овај извештај који је не само аутентичан, већ и изузетно сликовит и потресан.

Када је 1941. године Србија постала немачка окупациона зона, река Дрина је постала граница између ње и Независне Државе Хрватске.

У званичној историји се наводи да је Бајина Башта (Рачански срез, Ужички округ) 12. септембра 1941. ослобођена од Немаца и постала је део Ужичке републике – која је била слободна територија у Србији 73 дана. Крајем 1941. поново су је окупирали Немци. Према подацима из овог извештаја види се да су се на тој територији потом налазили само четнички одреди.

Територија преко Дрине, источна Босна, била је под контролом Југословенске војске у отаџбини.

Априла 1942. предузета је Немачко-усташка офанзива у источној Босни. Војну акцију су извеле две немачке дивизије и усташка Црна легија, помогнути локалним муслиманским одредима на терену. Немци су ову акцију назвали **Операција Трио I**, усташе **Поход на Дрину**, а у послератној Југославији била је позната као **Трећа непријатељска офанзива**.

Током војних сукоба уследио је и изузетно суров прогон цивилног становништва из источне Босне преко Дрине – у Србију. Врхунац суровости био је 5. маја 1942. – када је усташка Црна Легија Јура Францетића побила око 4.000 избеглица.

Из тог периода потиче и сећање песника Вите Марковића, рођеног 1936.

Био је то прави Дантеов „Пакао“ на Дрини...

Усташе су пристизале наш збег од неколико хиљада људи, жена и деце, и све што су пристигли, убијали су и клали. Тог дана догађале су се страшне драме пред нашим очима. Поједине мајке су своју малу децу, да их усташе не би клале, бацале у набујалу Дрину, а потом и оне скакале и нестајале у њеним таласима.

У том кошмару и паклу, да би што пре дотрчали до Дрине и пребацили се чамцима на десну обалу у Србију, ја сам у једном тренутку избеумљен говорио мајци да баци моју малу сестру, што мајка срећом није учинила, па смо се нас четворо нашли у Бајиној Башти, у прихватном логору за избеглице...

За збрињавање избеглица влада Милана Недића основала је годину дана раније (1941) **Комесаријат за избеглице и пресељенике**, којим је руководио Тома Максимовић, пословни човек и сам избеглица из Вуковара.

Током априла и маја 1942. сплавари су се укључили у спашавање избеглица из Босне. Ма колико да се у ретким извештајима о спашавању избеглица наводи како су сплавари сами кренули у помоћ сународницима из Босне, огроман број избеглица, њихов превоз сплавовима и чамцима преко Дрине и прихватање од локалног становништва није могло да се оствари без организоване помоћи. А ту организацију на терену могли су да остваре само четнички одреди који су било под командом локалних четничких војвода.

Од места Џанићи (најужа Дрина) до гвозденог моста у Скланима на Дрини пребачено је тих дана око 18.000–20.000 избеглица.

Када се посумњало да се међу избеглицама појавила епидемија пегавца, Комесаријат за избеглице се обратио за стручну помоћ Медицинском факултету у Београду, а декан Факултета, професор судске медицине др Милован Миловановић, одмах је организовао стручну екипу и упутио је у Бајину Башту.

Медицинско знање о пегавцу које је постојало у то доба, најбоље се види из првог уџбеника **Акутне инфективне болести** професора др Косте Тодоровића [2]:

У одељку под насловом *Пегави тифус, Typhus exanthematicus*, (странице од 117. до 140) каже се:

Пегавца је врло тешка инфективна болест... Важљивост је главни узрок што се код људи појављује велики број обољења од пегавца.

Клиничку слику пегавца описао је 1864. Grieesinger... До 1910. (откриће Nicolle i Conseil) није био познат ни начин преношења... Године 1933. – проузроковач пегавца још увек није пронађен... Weil-Felix-ова реакција, специфична је и јавља се 3-5. дана болести.

Инкубација траје 4-6 или 11-12 дана... доминира нагла висока температура, после 2-3 дана је 40°C... после 4-6 дана јавља се карактеристичан егзантем.

Постоји фудројантна форма... хеморагична форма...

Лечење: још увек само симптоматско... Експериментално се ради серотерапија и вакцинотерапија...

Важна је профилакса: утамањивање вашију!

Што је схваћено још у време Првог светског рата.

Извештај о овој епидемији пегавца био је упућен Деканату Медицинског факултета у Београду, 19. октобра 1942, а потписао га је професор Тодоровић у својству шефа екипе.

Извештај је написан на пет густо куцаних страница већег формата. Уз извештај се налазе и два прилога:

1. Бројно стање болесника у импровизованој болници за лечење болесника од пегавца у Бајиној Башти од 24. маја до 10. јула 1942. године;

2. Писмо и прилог војводе гочког Г. Богдана Гордића из Трстеника екипи Медицинског факултета за сузбијање пегавца у Бајиној Башти.

Професор Тодоровић извештава:

Част ми је у прилогу доставити извештај о раду екипе Медицинског факултета, која је од 21. маја до половине августа 1942. године радила на сузбијању пегавца у Бајиној Башти, на Калуђерским Барама и на Кремни...

Екипа за сузбијање пегавца, састављена од четири професора, четири асистента и лекара, осам сестара и... кренула је 21. маја преко Ужица за Б. Башту...

Стигавши тамо 22. маја поподне, екипа се одмах поделила у два дела; један са проф. К. Тодоровићем остао је у Б. Башти, а други под вођством проф. Амброжића отишао је на Тару и Кремну, где се већ налазио велики број избеглица, међу којима се већ био појавио пегавца.

Екипа... је понела са собом поред лекова, рубља, постељног и осталог болничког прибора, још и најнужније намирнице за дијеталну исхрану (кондензовано млеко, млеко у праху, шећер и друго), као и средства за дезинфекцију и депедикулацију...

Готово све клинике и институти Мед. Фак. (Очна, Дерматовенеролошка, Нервна, Интерна пропедевтичка, I, II, III Интерна, Дечја, Ушна, Хируршка, Инфективна, Фармаколошки и Анатошки завод,

Апотека Клиничке болнице) одвојили су шта су могли од свог материјала, лекова, намирница, средства за дезинфекцију и депедикулацију – и предали екипи.

Организацијом овог посла и доцнијим снабдевањем екипе руководио је проф. др М. Нешковић...

Рад екипе материјално су помогли: Министар просвете, Универзитет, Српски црвени крст, Централни хигијенски завод, Војни санитет, Дом народног здравља из Ужица, Апотекарска задруга из Београда, Х добровољачки одред, Начелник срески и председник општине из Бајине Баште...

За време рада екипе долазили су, у више махова, доносећи са собом помоћ избеглицама: Министар народног здравља др Ј. Мијушковић, Министар пољопривреде г. Б. Кујунџић, Комесар за избеглице г. Томо Максимовић, Начелник окружни г. Кораћ, Начелник Мин. здравља др Пилетић, Војвода гочки г. Богдан Гордић, Професор др С. Барјактаревић, Доцент др Сарван.

Екипу је свесрдно помагао и Декан Медицинског факултета г. Др М. Миловановић...

При доласку екипе, у Б. Башти се налазило преко 2.500 избеглица, поглавито жена, деце и старијих људи... око 900 било је сакупљено на Тари, док се 3-4 пута већи број разместио по околним селима, по кућама рођака, познаника и гостољубивих домаћина. Епидемија је прво захватила искључиво избеглице, да би доцније прешла и на мештане.

„Црвени терор“, пролазак „Казнене експедиције“, долазак избеглица из ендемично заражене средине са леве обале Дрине и живот под неповољним околностима, главни је узрок што се овде појавио пегавцац и убрзо узео велике размере...

С пролећа 1942. епидемија пегавца захватила је најмање 25-30% избеглица, али и друге су болести, изазване нередовним приликама, глађу и оскудицом сваке врсте, под видом разних обољења, особито желудачно-цревних поремећаја, помориле велики број махом деце и старијих људи...

Кад је факултетска екипа стигла у Б. Башту, затекла је веома жалосне прилике како у погледу смештаја здравих, још много горе у погледу смештаја оболелих.

Здраве избеглице су биле смештене делом у згради недовршене Бановинске болнице – једне велике грађевине без врата, подова, без воде, канализације, осветљења и без клозета; делом под једним тремом, скрпљених од дасака... и по оближњим реквирираним кућама и кафанама, које су биле обележени као логори бр. 2, 3, 4 и 5, одвојено мушки, а одвојени жене и деца...

Велика зграда главног логора и његово пространо двориште били су пуни избеглица. Бледи, упалих образа, без мимике на лицу, слеђена погледа, по неки су седели у групицама на трави и песку, или су тромо промицали кроз логор да би заузели своја места у згради...

Већина је била одевена у ритама, које су од зноја и нечистоће примила прљаву боју, а многи су имали на себи само прљаво рубље. Сва деца и већина одрслих били су боси...

И поред до тада вршене депедикулације, живи гад је био захватио све редом, и одрасле и децу. Вашију је било и на рубљу и оделу и коси, на лежиштима, покривачима, на трави – свугде. Уз то су готово сви патили од „свраба“ шуге, а многи, нарочито деца, избацивали су врло често и кроз уста „гујавице“ – аскариде...

Али чим би пала киша и време захладило... призор је постајао много језивији... Неки су били покривени чергама, старим ћилимовима и џаковима, други су били без икакве покривке и лежали на голој земљи, бетону или под тремом у дворишту по поређаним влажним даскама...

Носећи одојчад и водећи са руку ситну децу, исцрпљене мајке су гацале по блату да би донеле воде, примиле ручак...

Логорска болница, у којој смо затекли 121 болесника од пегавца, била је смештена у Дому народног здравља, који је пре рата служио за основну школу. Од персонала смо затекли једног медика (М. Михаиловић) и две сестре болничарке...

О болесницима су водили бригу управник Бановинске болнице (др Стеван Пауновић) и срески лекар (др Јоханесон), о исхрани службеници Комесаријата за избеглице...

Зграда логорске болнице била је јако руинирана... без прозорских окана, прљава, замазаних зидова нечистоћом. Канализација је била запуштена, водовод оштећен, купатила неупотребљива, клозети препуни... Из болнице је допирао задах на измет и мокраћу...

Први призор који нас је следио при обиласку болнице – био је одиста језив и жалостан: мајка је прала на плочнику, пред самим улазом у зграду, леш свог умрлог детета...

У болесничким собама су лежали заједно и мушки и женски, и деца и одрасли, у својим оделима, на голом поду без простирке и без прекривке. Многи од њих су повраћали, пљували око себе, вршили и велику и малу нужду пода се...

Поред су били остаци хране, мрвице и парчад непоједене проје и пасуља скуваног на води, са ројевима мува...

Оваква болница, без икакве опреме и уређаја, без најосновнијих хигијенских услова, давала је утисак страдања у паклу...

Све је подсећало на злокобну епидемију пегавца из 1914-1915...

Екипу је очекивао претешки задатак... Било је потребно, пре свега, не изгубити веру у успех, а затим радити брзо, смишљено, неуморно и истрајно... Начинили смо распоред рада и својски прионули на посао...

За врло кратко време извршена је асанација (депедикулација) избегличких логора и импровизоване болнице...

Амбуланта, којом је руководио др Л. Стојановић почела је да функционише 25. маја под ведрим небом у логорском дворишту...

Већ 28. маја је набављено од мештана 80 литара млека и подељено болесницима. Болничари су имали задатак да болесника ошишају, оперу сапуном и водом и пребришу раствором окисицијаната...

Док се рубље парило у два велика дезинфекциона апарата и десетак „српских буради“... Болесницима је облачено чисто рубље које је екипа добила од Српског Црвеног Крста... па су болесници одвођени или одношени у чисте болесничке собе...

Тамо су облачили своје испрано рубље и одело, скинуто рухо је одношено за дезинфекцију и спремало се за поподне за нове болеснике...

Епидемија је била крајем маја у јеку и у порасту – па је почела брзо да опада ...

Радам у логорској болници су руководили проф. др К. Тодоровић, др. Б. Ђорђевић и доц. др М. Милошевић. Болница је 10. јула 1942. затворена, а два преостала болесника пребачена су у бановинску болницу на даље лечење...

У почетку рада кад је прилив болесника био највећи... вођен је само Главни болеснички протокол, о коме се старао лекар Михајловић... Већ средином јуна сваки је болесник имао своју температурну цедуљу са појединостама о току болести и употребљеним лековима... Болесници са отвореном туберкулозом су издвајани у засебним собама...

Лекари су прикупили драгоцене податке о клиничком току пегавца код деце и старца, несумњиво су утврдили уз помоћ Вајл-Феликсове реакције колико су чести случајеви пегавца без оспе, успели су да пробају заштитну моћ формалинисане крви пегавчеве и серума од реконвалесцената, као и лековито дејство бизмута („Казбис“)... због његовог познатог дејства на крвне судове који су код пегавца специфично промењени...

Екипи је убрзо пошло за руком да врши разна лабораторијска испитивања и да развија енергичну профилаксу – вршећи вакцинацију инјекцијама и пероралним путем код великог броја избегица и код месног становништва...

Бактериолошком амбулантом која је била инсталирана у канцеларији Управника... руководио је најпре проф. др Т. Симић, доцније доцент др М. Буричић.

Бројно стање болесника у импровизованој болници за болеснике од пегавца од 24. маја до 10. јула 1942: Затечено је 121 болесник, примљено 506, укупно 627; Отпуштено је 599, умрло 4,14% или 26, остало 2!

Како је било веома много болесне деце, одмах је организовано специјално дечје болничко одељење под руководством професора др Ружичића. Првобитно је било смештено у згради једне кафане... деца су лежала на сламарицама док су за одојчад биле подешене колевке од дрвених сандука...

Примљено је 162 деце и скоро свако са мајком... јер се са једном сестром нудиљом није могло обезбедити ни припремање млека... 30 деце је умрло, 67 оздравило а 65 остало у болници.

У логору је затечено 2.567 избеглица, од којих је било 1.344 деце испод 12 г. Укупно је умрло 152 деце испод 12 година (30 у болници и 132 у логору).

Дечја амбуланта радила је од 24. маја до 20. јула: Кроз амбуланту је прошло 940 деце. Број 21.847 – је број случајева где су деца поново дошла ради прегледа, лечења или добијања хране (1:23).

Логор на Калуђерским Барама водио је Проф. др М. Амброжић.

Организована је болница на око 3 км од логора. Било је око 100 оболелих од пегавца. Умрло је 4: двоје одраслих и два детета

Професор др Коста Тодоровић завршава свој извештај речима:

Не могу а да на овом месту не истакнем изванредну пожртвованост са којом су лекари из екипе Медицинског факултета (др. Тасовац) и Централног хигијенског завода (др. Калић) притицали у помоћ дајући и сопствену крв ради трансфузије болеснику, чији је живот услед претешког пегавца био доведен у питање (др. Мицић).

На крају овог извештаја, слободан сам напоменути да је, и поред недостатака и иначе великих тешкоћа, рад екипе Медицинског факултета био благотворан и веома користан. Помоћ је истина стигла у дванаестом часу, али је била истинска, права помоћ!

Искуство раније стечено, а сада потврђено, упућује нас на то да наш Медицински факултет треба и у будуће да остане у што тешњем додиру са широким народним слојевима и да поред гајења науке и у овом правцу развија своју благотворну делатност.

Сликовитост приказа избеглица и болесника у напред цитираном тексту превазилази оквире једног стручног извештаја. Испод медицинских података о броју болесних, клиничкој слици и начину лечења једне тешке болести коју је изазвао **живи гад и захватио све редом** – назире се људска трагедија неомеђена временом и простором. Трагедија која се понавља по већ виђеном обрасцу.

Овај извештај говори о ко зна колико пута до сада доживљеном страдању невиног становништва које се под притиском политичких (и верских) идеја, силе и оружја пребацује са једне обале живота на другу. Иза њих је непосредна прошлост, ужасна и стравична а испред будућност која се ни не назире.

У том уском сегменту, између те две обале, у безнађу, нашли су се лекари, професори и асистенти Медицинског факултета у Београду (или било који други лекари) да помогну, нахране, утеше, излече и пруже шансу да се још нешто лепо доживи.

О томе је написан извештај који је шездесет година био затурен, изгубљен, заборављен. Када се при спремању архивских ормана појавила љубичаста картонска фасцикла са неколико страница куцаног текста и потписом **К. Тодоровић** – аутор је имао дужност само да је представи. И задовољство да открије један сегмент рада својих учитеља који овим приказом постаје део историје српске медицине.

Литература

1. Врачарић Б. Превентивно медицинска заштита у народноослободилачком рату, Санитетска служба у НОР-у, IV, (95–218)
2. Тодоровић КП. *Акутне инфективне болести*, Београд, Народна штампариа, 1933

Напомена

У истраживању око поменутог извештја о епидемији пегавца из 1942. године аутор је дошао до још једног потресног податка.

Наиме, када су избеглице из источне Босне почеле да пристижу у Србију, Комесаријат за избеглице и пресељенике је наручио плакат којим би затражио помоћ од грађана Србије за избеглице. Плакат са насловом *Мајко Србијо помози!* урадио је карикатуриста, сликар и новинар Драгослав Стојановић (1890–1945). Плакат се убрзо нашао у свим канцеларијама Комесаријата, Црвеног крста и на другим одговарајућим местима. Карикатуриста Драгослав Стојановић је 1945. нестао – сматра се да је ликвидиран „због сарадње са непријатељем“.

Касније, се сазнало да је за плакат коришћена фотографија жене избеглице коју је маја 1942. у Бајиној Башти снимиио љотићевац Милош Војиновић Лаутнер, командант X Добровољачког одреда, а која је била објављена у „Новом времену“ 1942. године. Фотографију жене избеглице из Босне сачувао је свештеник Платон Милојевић, игуман и старешина манастира Рача од 1939. до 1949. Карикатуриста Драгослав Стојановић рехабилитован је децембра 2007. на захтев редакције листа „Ошишани јеж“.